

Милош ЈАГОДИЋ
Филозофски факултет
Београд

УПАДИ АЛБАНАЦА У СРБИЈУ 1879. ГОДИНЕ

Рат 1877/78. године довео је српску државу у оружани сукоб са Албанцима. Наиме, територије које су српске трупе тада ослободиле биле су пре рата делом насељене албанским становништвом, које се супротстављало наступајућој српској војсци. Већина албанске популације из области потоњих Округа топличког и врањског се током сукоба иселила дубље у унутрашњост Османског царства, тако да их је склапање Берлинског уговора затекло са турске стране демаркационе линије. Српска влада је одмах по склопљеном миру почела да ради на насељавању опсутелог земљишта српским становништвом, а иселени Албанци су остали као избеглице – мухацири – с друге стране границе, чекајући да им османске власти обезбеде одговарајућа места за насељавање.¹ Одлуке Берлинског конгреса о увећању Србије, поразна искуства из недавно завршеног рата и прилив великог броја муслиманских избеглица утицали су на Албанце да у Кнежевини Србији препознају државу која, скупа са Црном Гором и Грчком, наводно угрожава њихове интересе формулисане програмом Призренске лиге. Немири и врења које је албански покрет изазивао у Косовском и другим вилајетима током четири годи-

¹ О иселљавању муслимана из Нових крајева Србије током рата 1877/78. године и о потоњем насељавању тих предела видети радове М. Јагодић, *The Emigration of Muslims from the new Serbian Regions 1877/1878*, *Balkanologie* 2-2 (1998), 99-122; *Idem*, *Насељавање Топличког округа 1878-1879. године*, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2000), 52-57; *Idem*, *Насељавање Кнежевине Србије (1861-1880)*, Београд, садржи потпуну библиографију о дотичној проблематици.

не деловања Лиге (1878-1881), одражавали су и на Србију и то најчешће кроз изазивање инцидената на њеној новој јужној граници.²

Упади Албанаца из пограничних делова Османског царства у Србију, прецизније у Топлички и Врањски округ, почели су одмах након разграничења 1878. године. Порозна, недовољно насељена и са српске стране неутврђена граница, као и недостатак јаке османске власти у Косовском вилајету омогућавали су инциденте ове врсте. У току пролећа и лета 1879. године упади Албанаца били су најчешћалији, готово свакодневни. Њихова непосредна последица биле су мале људске жртве и извесна материјална штета. Ипак, њихов историјски значај није у томе; он лежи у дипломатским последицама чије су импликације далеко превазилазиле важност обичних пограничних чарки и које су задирале дубоко у саму суштину државне и националне политике Кнежевине Србије.³

Албанци су најчешће у Топлички округ упадали у малим четама од неколико, до неколико десетина људи. Углавном су отимали стоку становништву из пограничних села и одводили је преко границе. У таквим пљачкашким акцијама се нису устручавали од убиства сељака чију су имовину крали. Примери оваквих злочина су заиста били многобројни током 1879. године и овде ради илустрације наводимо само један карактеристичан: “7. априла⁴, пет наоружаних Арнаута убили су на место: Стајка Стаменковића и сина му Тошу из Гргуровца среза Јабланичкога. Ови су људи били на орању, да привреде што за свој живот, а они тако буду жртва нечовечних Арнаута, па им још поред тога у Турску отерају: једног вола, краву и

² О Призренској лиги: Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арбанаска лига - Арнаутска конгра – и Српски народ у Турском царству (1878-1882)*, Београд 1909; В. Стули, *Албанско питање (1875-1882)*, *Rad JAZU* 318 (1959), 287-391; М. Војводић, *Берлински конгрес и Призренска лига*, *Историјски гласник* 1-2 (1989), 1-21; Ћ. Борозан, *Велика Албанија. Поријекло-идеје-пракса*, Београд 1995; Б. Храбак, *Призренска арбанаска лига: 1878-1881*, Београд 1998.

³ О албанским упадима у Србију 1879. године писао је Јован Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 6-9. За писање ове расправе коришћени су највећим делом необјављени извори из Архива Србије (=АС).

⁴ Сви датуми у главном тексту су по новом календару, а у напоменама по старом и новом.

јуне, што кошта по процени 15 # ћ. или 180 динара”.⁵ У месецу августу су албанске чете, осим пљачке, подметале и пожаре по шумама Топличког округа, изазивајући на тај начин општу несигурност међу становништвом и наносећи значајну материјалну штету. Због летњих температура, пожари су се брзо ширили, па се дешавало и да захвате куће у појединим селима. Њихово савладавање је изискивало велико ангажовање локалне популације, тако да су људи били практично спречени да се баве својим домаћим свакодневним пословима.⁶

Упади Албанаца у Врањски округ су се донекле разликовали од упада у Топлички. У овом случају су се, наиме, често сретале чете које су имале више од 100 људи. У Врањском округу се такође дешавало да Албанци бораве по неколико дана са српске стране границе, крстарећи по шумама и неприступачним пределима и вребајући одговарајућу прилику за пљачку. Убиства локалних сељака ни овде нису била ретка појава. Како је изгледао један типичан упад албанске чете у Врањски округ види се из следећег описа: “1. априла ове године 140 Арнаута који су из Китке дошли, на атару среза Лесковачког прешли су границу, пак су скоро недељу дана по шумама лутали, док нису наишли на кућу Новка Стојановића у Црцевцу код Лалинаца близу Големог Села, пак су онда напали на кућу, Новкову жену на место убили, а њега и сина му ранили; затим отерали 2 вола, 1 коња, 16 оваца и 41 козу и сво покућство покупили и однели у Турску. Новко сада тражи на име накнаде за отерану стоку и однешено покућство а тако и у име дангубе и лечења себе и сина и погребних трошкова око сарањивања жене своје 8164 динара.”⁷

Осим оваквих, условно говорећи, мањих пограничних инцидената, Албанци су предузели и један масиван напад на Куршумлију 18. априла 1879. Одред од око 1000 Албанаца је тог дана у зору извршио препад на српске пограничне снаге на Преполцу, потиснуо их са границе, продревши тако до вароши Куршумлије. Истовремено

⁵ АС, Министарство унутрашњих дела-полицајно одељење (=МУД-П), 1887, Ф XVI Р 168, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр. 1414, 31. марта/12. априла 1879.

⁶ Ibid, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр. 5134, 7/19. септембра 1879.

⁷ Ibid, Начелник Врањског округа министру унутрашњих дела бр. 2452, 17/29. маја 1879.

но је други одред Албанаца од око 500 људи упао у Србију долином Косанице и упутио се ка Куршумлији пљачкајући околна села. Варош је испрва бранило 250 српских војника, но чим се сазнало за напад, била је наређена мобилизација Крушевачке, Алексиначке и Књажевачке бригаде. Наравно, требало је да прође извесно време док се ова војска прикупи и стигне у помоћ Куршумлији. У међувремену су се 19. априла ујутру водиле борбе око града, а увече истог дана је браниоцима стигло појачање од две пешадијске чете из Прокупља. Ипак, 21. априла су Албанци успели да заузму град и опљачкају га. Том приликом су запалили и складиште муниције које се налазило у градској џамији. Потом су се са пленом повукли најпре на Самоков, а одатле су се вратили преко границе у Турску, склањајући се од наступајућих надмоћних српских трупа. До 24. априла су сви Албанци били протерани са српског земљишта. У овом нападу су српски губици у људству износили четири мртва и три рањена војника, а причињена материјална штета се процењивала на 753404 динара. Становништво неколико села која су се нашла на путу Албанаца је било до те мере опљачкано да су локалне власти Топличког округа морале да моле Црвени крст да страдалима пошаље помоћ не само у храни, него и у оделу, јер су били остали дословце без ичеге.⁸ По бројности нападача знатно мањи, али свакако озбиљан напад, Албанци су извршили 3. августа 1879. Тада је одред од око 300 људи ударио на село Слишане у Јабланичком срезу, опљачкао га и подметнуо пожар у оближњој планини. При повратку у Турску ови Албанци су упали у заседу које им је поставило посебно погранично крстареће одељење српске војске, те су приликом борбе која се ту развила изгубили три човека и већи део плена.⁹

⁸ Ibid, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр. 1682, 17/29. априла 1879; исти истом бр. 2658, 29. маја/10. јуна 1879; исти истом бр. 5134, 7/19. септембра 1879; S/GB 239 Foreign Office (=FO) 105/5, Гулд Солсберију бр. 86, 87, 88, 18. априла 1879; исти истом бр. 98, 99, 21. априла 1879; исти истом бр. 101, 23. априла 1879; S/F-39 Ministère des Affaires Étrangères-Légation de France en Serbie (=S/F), Де Мишел Вадингтону бр. 9, 18. априла. 1879; исти истом-телеграм 19. априла 1879; Архив САНУ (=АСАНУ), Историјска збирка, бр. 7242, *Бележнице Јована Мишковића* XII, листови 40-42; Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 8.

⁹ АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P 168, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр. 5134, 7/19. септембра 1879; Министарство иностраних дела-поли-

На основу сачуваних извора може се утврдити да су Албанци у току 1879. године извршили 73 упада на територију Топличког и 12 на територију Врањског округа. Биланс причињене штете до 19. септембра у Топличком округу износио је: 39 мртвих и 25 рањених људи, 17 пожара, опљачканих 182 говеда, 31 биво, 160 оваца, 162 козе, 25 коња, 15 магараца и четири пушке, што је све процењено на 1109633 динара. Овом приликом је важно напоменути да су начелства оба поменутог округа о сваком појединачном инциденту редовно извештавале надлежне власти Косовског вилајета, захтевајући од њих да похватају починиоце злочина и врате опљачкана добра.¹⁰

Турско држање по питању албанских упада било је у великој мери одређено општим односом власти у Косовском вилајету према Албанцима у контексту деловања Призренске лиге. Чињеница је да су Албанци били наоружани пушкама Мартинијевог система, које је користила регуларна османска војска.¹¹ Они су их и добили од царских трупа, како би могли да се супротстављају извршењу Берлинског уговора, преваходно у погледу црногорске границе.¹² Османске власти Косовског вилајета су морале да знају за намере и припреме Албанаца да предузму веће упаде у Србију, као што је био онај 18. априла, јер је било просто немогуће да им промакне окупљање тако великог броја наоружаних људи крај српске границе. Међутим, оне ништа нису чиниле да их предупреду. Све то, опет, не значи да су турске власти директно инструкирале Албанце да предузимају нападе. Оне једноставно нису желеле да се са њима директно сукобљавају по питању упада у Србију, зато што им је албански покрет у том тренутку био потребан ради опструирања разграничења са Црном Гором и Грчком. С друге стране, кад год су биле у могућ-

тичко одељење (=МИД-ПО), 1879, ролна микрофилма 54, Т/1, Министар војни Јован Мишковић министру иностраних дела Јовану Ристићу пов. бр. 275 и 277, 26. јула/7. августа 1879. Још један већи напад на села око Куршумлије се догодио 1/13. фебруара, када је шест батаљона српске војске морало да интервенише, али о њему нисмо могли да нађемо више података у изворима. Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 8; АС, S/GB 239 FO 105/5 Гулд Солсберију бр. 56, 23. фебруара 1879.

¹⁰ Број албанских упада у Врањски округ је био вероватно већи, јер се сачувани подаци односе само на период до 29. маја. АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P 168.

¹¹ АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P 168, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр. 2658, 29. маја/10. јуна 1879.

¹² Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 52, 59.

ности да спрече упаде Албанаца, а да притом не дођу у сукоб већих размера са њима, турске војне власти су, према признању српских војних званичника, то и чиниле.¹³ Да су власти Косовског вилајета избегавале конфликте са Албанцима због упада у Србију, сведочи и следећи пример: Након једног напада на Преполац, који су у мају 1879. спровели углавном мухаџири, вилајетске власти су похапсиле кривце, али су их након кратког времена пустиле из затвора под притиском призренских и ђаковачких албанских првака, истакнутих чланова Призренске лиге.¹⁴

Српска влада је на Порти предузимала дипломатске кораке у циљу спречавања упада Албанаца. У фебруару 1879. је од Порте захтевано да пошаље јаче контингенте редовне војске на српско-турску границу, како би се на тај начин одржавао мир у пограничном појасу. По свему судећи, османске власти су изашле у сусрет српском захтеву.¹⁵

Потом је, међутим, уследио напад Албанаца на Куршумлију 18. априла, који је изазвао низ озбиљних дипломатских последица. Прва српска реакција на тај догађај била је веома оштра. Порти је упућен снажан протест већ 19. априла, у коме се одговорност за тај “озбиљан војнички напад” стављала њој на терет. Даље је уследила претња да ће, ако османске власти не обезбеде “у потпуности” мир на граници, српске трупе ући у Турску и “задржати се само онде, где (их – М. Ј.) сила задржи”. На крају је истакнуто да српска влада задржава право да евентуалне рекламације поводом овог догађаја формулише касније, када прикупи све податке о причињеној штети.¹⁶ Српска претња упадом у Турску била је, међутим, неоснована и састављач ове ноте, српски министар иностраних дела Јован Ристић,

¹³ *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1869-1880)*, приредио Гргур Јакшић, Београд 1953, бр. 227, 247; *Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870 до 1873 и од 1877 до 1880*, Београд 1931, бр. 141, 265.

¹⁴ АС, МИД-ПО, 1879, ролна 54, Т/1, пов. бр. 235, Јован Мишковић Јовану Ристићу бр. 124, 125, 14/26. маја 1879.

¹⁵ АС, МИД-ПО, 1879, ролна 53, П/5-VII, Филип Христић Јовану Ристићу 6/18. фебруара 1879; исти истом бр. 44, 16/28. марта 1879; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, бр. 204, 231.

¹⁶ Ibid, ролна 54, П/5-VII, Јован Ристић Филипу Христићу пов. бр. 151, 7/19. априла 1879, концепт.

био је тога свестан. Наиме, чим су у Београд стигле вести о нападу Албанаца на Куршумлију 18. априла, одржана је седница Министарског савета. На њој су сви министри-цивили предлагали да се предузме контранапад и упадне у Турску. С друге стране, министар војни, Јован Мишковић и министар грађевина, Ранко Алимпић, били су против таквог корака, указујући на могућност избијања рата са Османским царством, рата за који Србија није била спремна. Њихово мишљење је уважено и одмах се одустало од идеје војног продора на турску територију.¹⁷ Ристић је, ипак, очигледно сматрао да би оваква претња, иако празна, могла да има одговарајућег дејства на Порти. У комуникацији са посланицима страних сила у Београду, српска влада је одговорност за албански напад у суштини бацала на Порту, изражавајући уверење да су османске власти допустиле да се тако нешто догоди, како би се онемогућио рад међународне комисије за разграничење, која се управо тада бавила повлачењем нове српско-турске границе према слову Берлинског уговора. Осим тога, истицано је да ће Србија у догледно време формулисати захтев за неком врстом компензација од Порте.¹⁸

Догађаји у вези са упадима Албанаца у Србију посебно су привукли пажњу британског конзула у Београду, Гулда. Он се још у фебруару 1879. заинтересовао за ово питање. Тада је, извештавајући Министарство спољних послова своје земље о стању на српско-турској граници, истицао како су сукоби између Срба и Албанаца у граничном појасу одувек постојали, поткрепљујући своје тврдње примерима из времена друге владе кнеза Михајла. Тај стари анимозитет се само повећао током последњег српско-турског рата, јер су српске трупе пред собом гониле албанско становништво, које је након склапања мира остало са османске стране границе. Ови људи су доцније, писао је Гулд, лутали граничним појасом, вребајући сваку прилику за пљачку или убиство својих непријатеља, Срба. У тим настојањима су имали подршку сународника, староседелаца из Косовског вилајета. У том тренутку је Гулд био мишљења да би најбоље решење било да се подстакну српска и турска влада да обострано повећају број регуларних трупа на граници, те да на тај начин онемогуће да-

¹⁷ АСАНУ, Историјска збирка, бр. 7242, *Бележнице Јована Мишковића* XII, лист 40.

¹⁸ АС, S/GB 239 FO 105/5, Гулд Солсберију бр. 98, 99, 21. априла 1879.

ље инциденте.¹⁹ Напад Албанаца на Куршумлију довео је, међутим, до промене у Гулдовом виђењу оптималног решења овог проблема. Он је, наине, сада сматрао да би албански упади у потпуности престали уколико би српске власти дозволиле повратак свим Албанцима који су током рата избегли у Турску. У исправност оваквог резоновања га је још више убедила информација коју је примио од руског конзула у Београду, а која се односила на узроке албанског напада на Куршумлију. Према тврђењу његовог колеге, Албанци су овако масивним упадом желели да се освете Србима, јер су, наводно, нешто раније српске пограничне страже, састављене од бивших устаника из Старе Србије, упале у Турску и опљачкале албанске мухацире у нека три села.²⁰ Потврду за овакво тумачење узрока напада на Куршумлију нисмо могли да нађемо ни у једном другом извору, али то у овом случају и није толико важно, јер је Гулд био апсолутно убеђен у истинитост изложених навода и даље је деловао у складу са тим. Форин офис је усвојио ставове свог представника у Београду, пославши му инструкције да изјави српској влади како ће се Србија суочити са озбиљним последицама, ако не усвоји мере којима би се дозволио повратак кућама оним људима који су их напустили током рата.²¹

Српска влада је у међувремену припремала свој званичан корак у погледу решења питања албанских упада. Јован Ристић је 30. маја 1879. предао посланицима сила потписница Берлинског уговора у Београду ноту којом се захтева ревизија граничне линије према Османском царству код Врања, према којој би неколико стратешки важних тачака припало Србији. Ристићева аргументација би се могла сажети у тврдњу да је Србији неопходна исправка границе, како би се могла боље организовати њена одбрана од албанских упада. Као повод за овакав корак је посебно истакнут напад Албанаца на Куршумлију.²² Јасно је да је Ристић на овај начин заправо покушао да искористи поменути инцидент како би издејствовао промену, за Србију заиста стратешки неповољне, граничне линије. Његово резо-

¹⁹ Ibid, Исти истом бр. 56, 23. фебруара 1879.

²⁰ Ibid, Исти истом бр. 110, 7. Маја 1879; исти истом бр. 120, 22. маја 1879.

²¹ АС, S/GB 238 FO 105/5, Солсбери Гулду бр. 53, 24. маја 1879, концепт.

²² АС, МИД-ПО, 1879, ролна 54, T/1, пов. бр. 234.

новање је, међутим, имало једну слабу тачку: Албанци су извршили напад на Куршумлију, а не на Врање и иначе је већи број упада био усмерен ка Топличком, него ка Врањском округу. Српска нота је била одбијена од сила потписница Берлинског уговора, које су стајале на становишту његовог доследног спровођења. Она је, међутим, утицала на Гулда да још више интензивира своја настојања да се питање албанских упада реши репатријацијом мухаџира.²³

Добивши за то одобрење своје владе, Гулд је почетком јуна почео да врши јак притисак на Ристића да српска влада дозволи повратак Албанцима. Истовремено се трудио и да убеди посланике осталих сила у исправност свог гледишта. Српски министар иностраних дела је избегавао да Гулду пружи било какав конкретан одговор, изговарајући се важношћу питања, у чијем решавању коначан одговор припада кнезу. Британски посланик је потом на своју руку, без упутстава од претпостављених, сачинио један званичан меморандум којим се од Србије захтева да дозволи повратак Албанцима. Он је дискретно навестио Ристићу да ће му исти бити уручен, уколико кнежев одговор не буде био повољан. Сматрајући Гулдов корак превише исхитреним, Солсбери му је наложио да се уздржи од предаје меморандума, но Ристић није имао начина да буде упознат са тим.²⁴

Дакле, Ристићевом нотом и британским инсистирањем на репатријацији, проблем албанских упада је изашао ван оквира билатералних српско-турских односа. У његово решавање су се умешале силе, или боље речено Велика Британија, чији став није био благонаклон према Србији. Свакако да је српској дипломатији било много лакше да се носи у овом питању само са Портом, него и са Великом Британијом. Да ситуација буде гора, британски став, па и лични став њеног посланика Гулда, морали су да буду утолико пре уважавани,

²³ АС, S/GB 239 FO 105/7, Гулд Солсберију бр. 129, 130, 1. Јуна 1879; S/GB 238 FO 105/5, Солсбери Гулду бр. 60, 19. јуна 1879, концепт. Интересантно је приметити да је француска влада имала извесних разумевања за српски захтев, али није била спремна да подржи ревизију Берлинског уговора. S/F 39 Де Мишел Вадингтону бр. 13, 31. маја 1879; исти истом бр. 15, 12. јуна 1879; Вадингтон Де Мишелу 7. јула 1879, концепт.

²⁴ АС, S/GB 239 FO 105/7 Гулд Солсберију бр. 132, 133 2. јуна 1879; FO 105/5 Солсбери Гулду бр. 61, 19. јуна 1879, концепт.

што је Србија била у процесу преговора са овом силом око закључења сталног трговинског уговора, а у контексту сукоба са Аустро-Угарском око истог питања.²⁵

Кнез Милан се у то време налазио у Нишу, окружен својим официрима. Посебно је био близак са генералом Костом Протићем²⁶ и у конзулским круговима у Београду се сматрало да је владар под његовим утицајем. Генерал Протић је током рата, а и после њега, био главни заговорник политике иселјавања муслимана, па и Албанаца, из Србије. Његове ставове делио је и већи део виших официра српске војске.²⁷ Кнез Милан је током рата био сагласан са протеривањем Албанаца.²⁸ Сада, када му је Ристић предочио британски захтев за њихову репатријацију, кнез му је послао писмени одговор којим одбија такву могућност. Кнежева аргументација састојала се у томе да су Албанци изгубили свако право на његову милост зато што су се оружјем супротстављали напредовању српских трупа током рата, зато што су неки од преосталих у Србији након рата инсистирали да емигрирају у Турску и коначно зато што су предузимали пљачкашке упаде у Србију. Прави, и са становишта државног и националног интереса, једини оправдани разлог за одбијање репатријације, састојао се у томе што кнез Милан није желео да Србија унутар својих граница има “сурово и ратоборно муслиманско становништво”²⁹, које би могло да јој зада знатне потешкоће у случају новог рата са Османским царством. Ипак, кнез је оставио отвореном могућност да се неким мирољубивим Албанцима, који нису учинили озбиљне преступе према Србији дозволи повратак под одређеним, но ближе недефинисаним условима. Ово је био одговор какав британски конзул Гулд свакако није желео да чује. Саопштивши му га, Ристић је предузео један вешт дипломатски маневар. Наиме, не желећи да затеже односе са Гулдом, Ристић је најпре изјавио да је из-

²⁵ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990, 23-24.

²⁶ Кнез Милан је био још ближи са Протићевом женом, Р. Љушић, *Љубави српских владара и политичара*, Ниш 2000, 173.

²⁷ Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 13-14; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Радош Љушић, Београд 1990, 220; М. Јагодић, *Насељавање Кнежевине Србије (1861-1880)*, 133-134.

²⁸ А. Васиљевић, *op. cit.*, 220.

²⁹ У оригиналу: “fierce and warlike Mussulman population.”

речени став кнежево приватно мишљење, а не званична позиција одговорне владе. Потом је, како би читав спор вратио у раван српско-турских билатералних односа и тако свео мешање Велике Британије и евентуално других сила на најмању могућу меру, сугерисао Гулду како би било добро да он скрене пажњу турском посланику у Београду, Сермет-ефендији, на ово питање и подстакне га да се и сам ангажује на његовом решавању у циљу повратка Албанаца. Ристић је при том још обећао британском посланику да ће се лично заложити да репатријација буде одобрена. Гулд је одмах обавестио Сермет-ефендију о разговору који је водио са Ристићем, али је истовремено писао и британском амбасадору на Порти, Лајарду, како би он могао да утиче на турског министра спољних послова, Каратеодори-пашу, да пошаље одговарајуће инструкције свом конзулу у Београду.³⁰

Британски конзул је, међутим, био немало изненађен упутствима које је Каратеодори-паша послао Сермет-ефендији у погледу иступања по питању повратка Албанаца у Србију. Она су била написана тако “благим и нејасним речима”³¹, да турски конзул једноставно није знао шта да чини. Збуњен и непријатно изненађен, Гулд је апеловао на Лајарда да сугерише Порти да најпре провери да ли Албанци уопште желе да се врате у Србију, па да потом поднесе српској влади формални захтев у том смислу. Иза Каратеодоријевих инструкција се јасно назирало да Порта није била претерано заинтересована за репатријацију албанских мухацира. Јован Ристић је био истог мишљења и предочио га је Гулду.³² Ипак, британски конзул није одустајао од своје замисли. Он је упорно убеђивао своје колеге, конзуле Француске, Немачке и Аустро-Угарске, да сугеришу својим владама да изврше притисак на Србију како би ова дозволила повратак Албанцима. У овим настојањима Гулд је имао успеха.³³

Док се британска дипломатска акција кретала у правцу обезбеђења репатријације мухацира, српска влада је покушала да од

³⁰ АС, S/GB 239, 240 FO 105/7 Гулд Солсберију бр. 158, 17. јуна 1879; АСАНУ, Историјска збирка, *Бележнице Јована Мишковића* XII, лист 63; *Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, бр. 144, 268.

³¹ У оригиналу: “mild and vague terms”.

³² АС, S/GB 240 FO 105/7 Гулд Солсберију бр. 192, 14. јула 1879.

³³ Ibid, Исти истом бр. 220, 4. Августа 1879; исти истом бр. 223, 5. августа 1879; S/F-39 Вадингтон Бокеру, 7. августа 1879.

Османског царства наплати штету причињену албанским упадима и да на тај начин, мада посредно, приволи Порту да призна одговорност за њих. Идеја о захтевању новчаних репарација је била Ристићева. Српски посланик у Цариграду, Филип Христић, је, међутим, био веома скептичан у погледу успеха оваквог корака. “Порта, и новац! То већ не иде више заједно...”, писао је Христић Ристићу. Осим тога, он је предвиђао да ће османска влада вероватно одговорити Србији неким противзахтевом, указујући да ће је у томе сигурно подржати Велика Британија, док Србију нема ко да подржи.³⁴ Ипак, 28. јула 1879. српска влада је упутила ноту Порти захтевајући одштету у износу од 1906308 франака.³⁵ Српска нота је имала, међутим, сасвим супротан ефекат од оног каквом се Ристић надао. Она је, најпре, оставила врло лош утисак на амбасадоре сила у Цариграду, а посебно на француског посланика Фурнијеа, који је до тада држао страну Србији у споровима са Портом. Он је поводом српских новчаних потраживања изјавио Христићу следеће: “Ви (Србија-М. Ј.) не заслужујете да будете независни кад сте тако слаби да не можете вашу границу да чувате од једне гомиле разбојника. Зар би Француска имала образа да од Немачке, или друге које силе суседне тражи накнаде зато, што би неколико разбојника прешло границу и нешто штете починили?... Да сте један једини пут дали добру лекцију тим упадачима, они се не би више усудили да вас узнемирују. Није истина да је Турска данас у нормалном стању и да је код ње потпун ред и мир повраћен. Ви сте имали право да масакрирате све те разбојнике, и Порта вам није крива што ви то нисте били кадри учинити. Убијајте их слободно без пардона, гоните их ма како далеко преко границе и туците их где стигнете, то би била законска одбрана ваша.”³⁶ С друге стране, Порта је на српску ноту реаговала управо онако, како је Христић и предвидео. Она је најпре одбацила сваку основаност новчаних потраживања, као и евентуалну одговорност за албанске упаде,³⁷ а потом заузела много јаснији и оштрији став по

³⁴ Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880), бр. 236, 255.

³⁵ АС, S/F-39 Копија ноте Сафет-паше посланицима сила у Цариграду, 14. 08. 1879.

³⁶ Архив Историјског института САНУ (=АИИ), Исписи, ИХХХIV/8, инв. бр. 66/574, Христић Ристићу бр. 111, 7/19. августа 1879; Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 10.

³⁷ АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P168, превод турског одговора на српску ноту Србији, 14. августа 1879.

питању репатријације албанских избеглица. Сафет-паша, нови османски министар спољних послова, овластио је Сермет-ефендију да предузме по сопственом нахођењу било који дипломатски корак код српске владе, како би ова дозволила повратак Албанцима. Турски конзул је сматрао да би усмена нота у том смислу била довољна, али је по Гулдовом наговору променио мишљење и одлучио да српској влади упути формалну ноту. Ова одлука донета је 14. августа 1879, истог дана када је Сафет-паша одбио српски захтев за надокнаду штете.³⁸

Два дана касније, 16. августа 1879, Сермет-ефендија је уручио ноту Ристићу. Њоме се на јасан начин изражава незадовољство тренутним стањем у вези са албанским избеглицама и истиче се да је оно у супротности са духом Берлинског уговора. У циљу побољшања истог, од српске владе се тражи да дозволи повратак Албанаца својим домовима, да поштује њихова права према Берлинском уговору и да им обезбеди слободу исповедања вере.³⁹ Овај турски корак наишао је на одобравање Велике Британије, Аустро-Угарске, Немачке и Француске, чији су посланици у Београду ставили Ристићу до знања да ће њихове владе подржати Порту, уколико Србија буде одбила да размотри њен захтев.⁴⁰ Гулдов тријумф био је потпун. Своје замисли је спровео у дело, обезбедивши при том и подршку свих сила, осим Русије.

Серметова нота је огорчила Ристића. Ипак, он му је, иако на неуобичајено оштар начин, одговорио да ће српска влада размотрити османске захтеве.⁴¹ Ристић заправо није очекивао овакву турску реакцију. Посебно га је љутило Гулдово тумачење настале ситуације. Он је, наиме, тврдио да је сам Ристић тајно захтевао да Porta упути Србији формалан захтев за репатријацију Албанаца, како би на тај начин могао да приволи кнеза да на њу пристане. При том је свакако имао на уму раније поменути сугестију српског министра

³⁸ АС, S/GB 240 FO 105/7, Гулд Солсберију бр. 242, 243, 14. августа 1879.

³⁹ АС, S/GB 240 FO 105/8, Гулд Солсберију бр. 247, 17. августа 1879.

⁴⁰ АС, S/F-39 Бокер Вадингтону, 17. августа 1879, телеграм; Вадингтон Бокеру, 18. августа 1879, концепт телеграма.

⁴¹ АС, S/GB 240 FO 105/8 Гулд Солсберију бр. 252, 22. августа 1879; S/F-39 Бокер Вадингтону бр. 25, 25. августа 1879; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, бр. 247, 248, 265-266.

иностраних дела да би било добро да се и Сермет-ефендија ангажује на питању решавања албанског проблема. Очигледно је Гулд Ристићеве речи протумачио веома широко и то у складу са сопственим назорима. Чињеница је да Ристић никада није помињао британском конзулу никакву ноту, ни вербалну, ни формалну, а мотиви његовог иступања су већ објашњени.⁴²

На седници српске владе 20. августа 1879. је, под притиском сила, донета одлука да се Албанцима дозволи повратак под извесним условима.⁴³ Потом је Ристић требало да отпутује код кнеза у Ниш, како би га, између осталог, убедио да се сагласи са репатријацијом.

Кнежев и став војних кругова у овом питању био је јасан: они су били против повратка Албанаца из раније изнетих разлога. Ристићево становиште би, међутим, требало појаснити. Прво, док Гулд није покренуо питање репатријације мухацира, никоме у Србији, па ни Ристићу, таква идеја није долазила на ум. Напротив, српски министар иностраних дела је решење проблема албанских упада видео у појачавању османских пограничних трупа и стратешкој измени граничне линије у српску корист. Друго, још од склапања Берлинског уговора, Ристићева влада је спроводила насељавање опустелих албанских села српским живљем. С друге стране, када је Гулд већ почео да врши притисак у правцу повратка Албанаца, Ристић се у разговорима са њим, а и са посланицима Француске и Аустро-Угарске у Београду, изјашњавао у корист таквог решења.⁴⁴ Он је једноставно говорио конзулима сила оно што су желели да чују. Ристић је сматрао да Србија не треба да се супротставља силама по овом питању, јер би јој то донело више штете него користи. Он је у једном писму Филипу Христићу у том смислу казао: “Питање *арнаутско* не би данас постојало за нас и као *спољно*, да га није створио г. Гулд. Ми бисмо пре а после нашли неки модус вивенди са Арнаутима, да он није и код нас и код својих колега чинио кораке, па најпосле и

⁴² АС, S/GV 240 FO 105/7 Гулд Солсберију бр. 243, 14. августа 1879; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, бр. 248, 266; *Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, бр. 144, 268-271.

⁴³ АСАНУ, Историјска збирка, бр. 7242, *Бележнице Јована Мишковића XII*, лист 73.

⁴⁴ АС, S/GV 240 FO 105/8 Гулд Солсберију бр. 257, 24. августа 1879; S/F-39 Бокер Вадингтону бр. 23, 21. августа 1879.

преко своје владе изазвао читаву коалицију сила против нас.⁴⁵ Свакако да је српски министар иностраних дела више волео да Србија на својој јужној граници има национално и верски подобно српско становништво, него непријатељски расположене и ратоборне Албанце. Међутим, суочен са британским притиском као и притиском других сила, сматрао је да треба попустити и под извесним условима допустити повратак Албанцима. Осим тога, веровао је да сама Порта није превише заинтересована за такво решење, будући свестан чињенице да је Серметова нота у суштини Гулдово, а не Портино дело.

У Нишу је Јован Ристић успео да убеди кнеза Милана да се сагласи са повратком Албанаца под извесним условима.⁴⁶ Српско становиште по овом питању било је детаљно објашњено у ноти коју је српска влада преко свог конзула у Цариграду поднела Порти 15. септембра 1879. У овом документу најпре стоји да је српска војска приликом свог напредовања кроз Пусту Реку и Голак наилазила на напуштена албанска села, што значи да су се њихови становници већ били иселили. Потом, када је склопљен мир, на српској територији су се затекле три групе Албанаца: 1) девет албанских села у Масурици, 2) изван број села у Јабланици (Свињци, Паштица и др.) и 3) Албанци на левој обали реке Топлице. Ови из последње групе су 1878. године, по сопственој жељи, а о трошку српске владе, емигрирали у Турску. Узрок томе била је њихова жеља да не служе војни рок у српској војсци. Албанци из прве две групе су остали да живе у Србији.⁴⁷ У ноти даље стоји како су се Албанци који не при-

⁴⁵ *Писма Јована Ристића Филиту Христићу*, бр. 144, 268. Ристић је, међутим, пропустио да напише да је и он сам посредно допринео интернационализацији албанског питања упућивањем захтева за измену границе код Врања.

⁴⁶ АСАНУ, Историјска збирка, бр. 7242, *Бележнице Јована Мишковића* XII, лист 74-75; АС, S/GB 240 FO 105/8 Гулд Солсберију 3. септембра 1879; S/F-39 Бокер Вадингтону бр. 27, 9. септембра 1879.

⁴⁷ Овај Ристићев навод, бар што се тиче Албанаца из Масурице, није сасвим тачан. Од 300 кућа колико их је тамо било после рата, остало их је свега 30 у октобру 1879. Албанци су се иселјавали због притисака локалног становништва и непостојања одговарајуће заштите од стране локалних власти. АС, МИД-ПО, 1879, ролна 52, М/1, пов. бр. 423, Начелник Врањског округа министру иностраних дела, 30. августа/11. септембра 1879, пов. бр. 478, Министар иностраних дела начелнику Врањског округа, 1/13. октобра 1879.

падају ниједној од наведених група оружјем супротстављали српској војсци током рата, а после њега су заузели непријатељски став према Србији, упадајући у њене пограничне округе скупа са својим сународницима из Ђаковице, Пећи, Скопља и Призрена. Посебно је истакнута чињеница да се ти Албанци никада нису обраћали српској влади са молбама да им се одобри репатријација.⁴⁸ Услов под којим би Србија одобрила повратак Албанцима био је тај, да се они директно обрате српским властима, изразе жељу да се врате својим домовима и дају изјаву покорности српским законима. Оним Албанцима, међутим, са леве обале Топлице, који су се након рата својеволно иселили, повратак се није одобравао. Српска влада овластила је команданта Моравског корпуса, пуковника Ђуру Хорватовића, да прими делегацију коју би му Албанци послали, саслуша и размотри њихове захтеве, те да, у сарадњи са османским властима Косовског вилајета, осмисли одговарајуће мере које би требало предузети у циљу њиховог повратка.⁴⁹

Српска нота је и у дипломатском кору у Београду и на Порти прихваћена с одобравањем. Конзули сила су посебно поздравили избор пуковника Хорватовића, кога су сматрали једним од најбољих официра у српској војсци, те стога поузданим за спровођење репатријације.⁵⁰ Овим потезом српске владе питање повратка Албанаца било је скинуто с дневног реда дипломатије. Што се Гулда и конзула других сила који су га подржали тиче, они су га сматрали решеним на задовољавајући начин.

Па ипак, до повратка Албанаца у Србију није дошло. Поуздани одговор на питање због чега је тако било, нисмо могли да пронађемо у изворима. Једино нама познато објашњење даје Јован Хаџи-Васиљевић. Он наводи да је српска влада желела да предухитри интервенцију сила по питању повратка Албанаца, те да је самоиницијативно покушала да организује репатријацију. У том циљу је Вр-

⁴⁸ На једном другом месту Ристић је казао да ће се жеље Албанаца узети у разматрање “кад се молбом обрате, јер они то до сада нису чинили, но су се оружијем обраћали.” *Писма Јована Ристића Филипу Христићу* бр. 144, 271.

⁴⁹ АС, S/GB 240 FO 105/8 Гулд Солсберију бр. 279, 280, 23. септембра 1879.

⁵⁰ Ibid, Исти истом бр. 265, 3. септембра 1879; S/F-39 Бокер Вадингтону бр. 26, 9. септембра 1879; АИИ, Исписи, ИХХХIV/8, инв. бр. 66/585, Христић Ристићу бр. 121, 4. септембра 1879.

ховна команда одредила мајора Драгутина Франасовића и поручника Светозара Станковића, упутивши их да негде на граници организују састанак са албанским главарима и пренесу им жељу српске владе и кнеза да се врате својим домовима. Тај састанак је, према Хаџи-Васиљевићу, одржан 16. августа, но Албанци су том приликом одбили позив да се врате у Србију, јер нису имали поверења у српске намере.⁵¹ Ни у једном прегледаном извору, који се на било који начин дотиче проблема албанских упада у Србију, нисмо пронашли никакву индицију која би потврдила изнете наводе. С друге стране, Јован Хаџи-Васиљевић је приликом писања дела о Призренској лиги користио податке које му је Драгутин Франасовић лично саопштио, а осим тога, имао је приступ документацији Министарства војног која данас више не постоји. Из тог разлога, у вези с његовим тврдњама можемо само да изнесемо слободну претпоставку да је кнез Милан у договору са Врховном командом, али свакако без знања владе, јер би о томе онда остало трага у изворима, покушао да оствари неку врсту споразума са Албанцима у вези с повратком са неизвесном намером да га заиста и спроведе, како би предупредио интервенцију сила. Да је договор са Албанцима постигнут, влада би била обавештена и могла би да користи ту чињеницу у комуникацији са страним конзулима.

Међутим, чак и када би изнети наводи имали неког утемљења у изворима, опет остаје нејасно шта се догађало у септембру 1879, након што је пуковник Хорватовић био одређен да, у сарадњи са властима Косовског вилајета, организује повратак Албанаца. Мало је вероватно да у том правцу нису учињени никакви конкретни кораци са српске стране, иако су они можда могли да буду сматрани излишнима, с обзиром на неуспех Франасовићеве мисије. Сматрамо, иако за то нема потврде у расположивим изворима, да су извесни разговори вођени између Хорватовића и неког османског званичника Косовског вилајета, али да до повратка није дошло јер то ниједна страна није искрено желела, а ако су Хаџи-Васиљевићеви наводи тачни, то нису желели ни Албанци. Ово мишљење оснива се на следећим чињеницама: 1) Српска влада је реализацију репатријације поверила војсци, чији је врх скупа са кнезом био томе противан.

⁵¹ Ј. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.*, 18-19.

Сам пуковник Ђура Хорватовић, супротно мишљењу дипломатског кора у Београду, припадао је оним официрима који су сматрали да је за Србију корисно да на својој територији нема Албанаце; током рата су трупе под његовом командом учествовале у сукобима са Албанцима и, по наређењима Врховне команде, у њиховом исељавању.⁵² Током 1879, он је, као командант Моравског корпуса у чијој је надлежности била безбедност јужне границе, морао да се носи са албанским упадима. Хорватовић је у јуну 1879, као оптимално решење тог проблема, предлагао Јовану Мишковићу тајно организовање посебних српских чета које би деловале герилски, исто као и Албанци, јер регуларне трупе нису биле у могућности да адекватно спречавају упаде и да потом гоне упадаче. Те чете би биле наоружане пушкама Мартинијевог система, дакле истим оним које је користила турска војска и које су Албанци поседовали. На тај начин би српске власти биле у могућности да, у случају погибије неког од припадника чета, тврде да су у питању “турски или арнаутски хајдуци” и да при том користе пушке као доказ.⁵³ 2) Косовски валија, Назиф-паша, под утицајем руског вицеkonzула у Призрену, Ивана Јастребова, стекао је уверење да ће Османско царство моћи да задржи у будућности своје преостале балканске територије само ако у њима буде што више концентрисало верски подобно, те стога лојално, муслиманско становништво. Јастребовљева аргументација је само ојачала већ постојеће валијино убеђење да муслимани не би требало да живе у хришћанским државама и да се покоравају неверничким властима, јер је то у супротности са Кураном. Како је репатријација Албанаца била у директној супротности са овом својеврсном “теоријом концентрације”, он их је активно одвраћао од повратка. Важно је истаћи да је ове информације прибавио један француски дипломата у директној комуникацији са Назиф-пашом и то крајем септембра 1879. Осим тога, треба нагласити да је Порта генерално, у погледу повратка муслиманских избеглица уопше, остављала извесну слободу вилајетским управницима да делују по свом нахођењу и према прили-

⁵² Ibid, 13-14; А. Васиљевић, *op. cit.*, 125.

⁵³ АС, МИД-ПО, 1879, ролна 54, Т/1, пов. бр. 282, Мишковић Ристићу бр. 165, 6/18. јуна 1879.

кама. Тако је, на пример, за разлику од косовског, солунски валија радио све да се мухаџири из његовог вилајета врате у Бугарску.⁵⁴

Албански упади у Србију наставили су се и након окончања ове дипломатске афере и ни по чему се нису разликовали од пређашњих.⁵⁵ Они, међутим, више нису привлачили пажњу страних конзула. Српска влада је чак 10. октобра 1879. обновила свој захтев Порти за новчану надокнаду причињене штете, али је и то остало без одјека међу дипломатама.⁵⁶ Албанско питање у контексту упада као да је престало да постоји и такво стање је одговарало Србији. Тако је Ристић, након једног већег напада одреда од око 600 Албанаца на рејон Сијарине 12. априла 1880. године, могао мирне душе да изјави британском конзулу да се појединачни инциденти дешавају, али да српска влада нема разлога за забринутост.⁵⁷

Да ли је српска политика иселјавања албанског и муслиманског становништва уопште, из Нових крајева била погрешна? Да ли је Србија погрешила што се није искрено заложила за њихов повратак 1879. године? Сматрамо да није. Та политика је вођена у потпуности у складу са начелом формулисаним још у Српској револуцији, са начелом на чијем је темељу настала нововековна српска држава: “Што мање Турака (муслимана-М. Ј.), утолико слободнија Србија.”⁵⁸ Аналогна примена овог принципа била је, уосталом, карактеристична за све хришћанске балканске државе, наследнице Османског царства. Безбедност и стабилност младих националних држава захтевале су верску и националну хомогеност. Изједначавање Нових крајева са остатком Србије у националном и верском погледу било је основни предуслов њихове суштинске интеграције у организам државе којој су припали. Да су Албанци остали концентрисани у То-

⁵⁴ *Rumeli'den Türk Göçleri, Belegler (Emigration Turques des Balkans, Documents; Turkish Emigrations from the Balkans, Documents)* II, ed. by B. N. Şimşir, Ankara 1989, бр. 206, 484-488; бр. 210, 501; бр. 211, 502-503; бр. 216, 512.

⁵⁵ АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P 168.

⁵⁶ АС, S/GB 240 FO 105/8 Гулд Солсберију бр. 291, 292, 29. октобра 1879.

⁵⁷ АС, МУД-П, 1887, Ф XVI P 168, Начелник Топличког округа министру унутрашњих дела бр.2321, 5/17. априла 1880, телеграм; S/GB 242 FO 105/12 Гулд Солсберију бр. 32, 12. маја 1880.

⁵⁸ Р. Љушић, Турско наслеђе у Кнежевини и Краљевини Србији, у Зборнику радова *Ислам, Балкан и Велике силе (XIV-XX век)*, Београд 1997, 282.

пличком и Врањском округу, код њих би се, пре или касније, паралелно са стицањем националне свести, развио сепаратистички национализам који би угрожавао безбедност и територијални интегритет Србије. Такав след догађаја био би потпуно очекиван и логичан, јер свака нација своју самопотврду и самоостварење тражи у сопственој националној држави. С друге стране, било би крајње илузорно очекивати, с обзиром на наслеђени верски анимозитет између хришћана и муслимана, језичку и националну баријеру и низак културни ниво и Срба и Албанаца, да је српска држава могла да интегрише Албанце, створи од њих лојалне грађане или да их чак асимилује. Са данашњег аспекта, а време је добар судија, тешко је претпоставити какав би био тај *модус вивенди* који би Србија нашла са Албанцима. Њега српска и југословенска држава нису успеле да нађу ни до краја 20. века. Свакако да је исељавање Албанаца из Нових крајева и њихово потоње насељавање у Косовском вилајету умногоме допринело погоршању положаја српског становништва у Старој Србији и утицало на, испоставило се, коначну превагу албанске популације на тим просторима. Међутим, 1878. и 1879. године ослобађање територија јужно од Ристовца било је питање будућности, а основни предуслов да Србија уопште предузме такву акцију била је њена унутрашња стабилност и безбедност њене јужне границе, одакле је требало повести борбу за Стару Србију. Уосталом, када је једном и та борба била успешно окончана, границе Србије нису биле исцртане по националном, него по начелу освајања. Разлог због којег Србија доцније није успела да интегрише и, коначно, да задржи територије Косовског вилајета које су јој припојене 1913. године не лежи у бројној надмоћи Албанаца у њима која је тада постојала, већ, између осталог, и у чињеници да та иста надмоћ није умањена, или сасвим поништена, током, односно након, балканских или Првог светског рата.

Miloš Jagodić

Incursions of the Albanians into Serbia in 1879

S u m m a r y

This paper deals with the Albanian incursions in south Serb borderline regions in 1879. It explains their causes and different modalities of performance. Exact data about damages inflicted by the incursions on state and private property are given. However, the main issue analyzed in this paper is diplomatic repercussion, which occurred as the result of Albanian incursions. It is described in detail how the Ottoman Porte has, under the influence of Great Britain, requested from the Serb government to allow repatriation of all Albanian refugees, who emigrated from the Toplica and Vranje regions during the 1877/78 war. It is stated that the Serb authorities had been eventually compelled to accept such request, but the repatriation did not take place after all. The paper is based on mainly unused documents from Archive of Serbia.